

*Анжела Василяк,
аспірант кафедри філософії
та методології державного управління НАДУ*

Модель взаємовідносин держави і релігійних організацій у США

Вивчаються особливості, законодавче закріплення, форми і сучасні тенденції взаємовідносин держави і релігійних громад у США. Особливу увагу присвячено діяльності організацій віруючих у сферах навчання і соціальної роботи, а також їхній взаємодії з державою у суспільно-політичному житті.

Ключові слова: США, держава, релігійні організації, Біль про права, освіта, соціальна робота, лобювання.

The article studies particularities, legal basis, forms and current tendencies of relations between the state and religious communities in the USA. Special attention is paid to activities of faith-based organizations in the spheres of education and social work and to interaction of the state and confessions in social and political life.

Key words: USA, state, religious organizations, Bill of Rights, education, social work, lobbying.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку перед Україною стоїть актуальне завдання розбудови ефективної моделі державно-конфесійних відносин. Це завдання ускладнюється наявністю низки проблем і конфліктогенних чинників у релігійному житті нашої поліконфесійної держави. У цьому контексті, на думку автора, практичний і науковий інтерес має становити світовий досвід як забезпечення релігійної свободи в цілому, так і розробки алгоритму ефективних взаємовідносин церкви і держави.

Досвід США становить особливий інтерес. По-перше, принцип свободи віросповідання здійснюється в Сполучених Штатах на тлі величезного розмаїття вірувань і конфесій, а також високого ступеня чутливості населення до цієї проблеми, так само як і взагалі до питання індивідуальної свободи. По-друге, американське суспільство і сьогодні (незважаючи на те, що в цьому напрямі мала місце деяка непослідовність порівняно з 1960-ми рр.) залишається найдосконалішою моделлю світської держави, втіленою ідеєю відокремлення держави від релігії. По-третє, діючи в США система *common law* виключає можливість невідповідності формальних норм реальній практиці і тим самим

знижує небезпеку помилки, оскільки єдиний спосіб досліджувати таку систему - це спостерігати за нею в дії.

Водночас ми враховуємо практичну обмеженість можливості запозичення досвіду зарубіжних країн, у тому числі США для України, оскільки модель церковно-державних відносин обумовлюється особливостями правового, соціально-політичного і культурного розвитку кожної окремої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємовідносин держави і релігійних організацій у США досліджувалась американськими науковцями Р.Кнааном [10], І.Лупу [12], М.Міноу [13], М.А.Ноллем і Л.Е.Харлоу [15], М.Чейвзом і В.Ціцосем [9]. Американські вчені по-різному оцінюють проблеми взаємовідносин церкви і держави у США. Це залежить від їх як наукового, так і релігійного світобачення.

Правові аспекти церковно-державних відносин у США розглядалися, зокрема, в працях американських учених-юристів К.Дьюрема мол. [3] і Дж.Нунана [14], а також італійських дослідників Ф.М.Брольо, Ч.Мірабеллі і Ф.Онїда [2].

Зазначена проблема вивчалась також такими радянськими вченими, такими як Д.Є.Фурман, С.Б.Філатов, Б.З.Фаліков [5], а також російськими дослідниками І.Є.Задорожнюк [4], А.А.Саракаєвою [7] та ін. Модель церковно-державних відносин у США ще не стала предметом спеціального монографічного дослідження українських учених і поки що розглядається стисло в контексті світового досвіду церковно-державних відносин у працях таких науковців, як О.М.Білоус [1], С.В.Сьомін [8], О.Романова [6] та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Попри глибоку наукову розробку теми, недостатньо вивченою залишається діяльність релігійних громад США у сфері соціального захисту на сучасному етапі.

Мета статті - вивчити особливості, законодавче закріплення, форми і сучасні тенденції взаємовідносин держави і релігійних громад у США.

Вклад основного матеріалу. Характерною рисою конфесійного життя США, що споконвічно складалися як поліконфесійна держава, була яскраво виражена мозаїчність, причому релігійний склад населення різнився ледь не в кожному штаті. При цьому в США ще в колоніальний період встановилась ситуація релігійного плюралізму і крайньої слабкості державної,

офіційної церкви. Релігія, що не була пов'язана з феодальним минулим, не сковувала буржуазного розвитку, мала неофіційний статус, не викликала в американській буржуазії антиклерикальної реакції. І якщо Французька революція скидає церкву, то американська черпає сили в підтримці з боку різних американських церков, що освячують її принципи авторитетом релігії.

Проголошення революцією відокремлення церкви в США від держави було пов'язано не з антиклерикалізмом революції, а з відсутністю церкви, здатної претендувати на роль церкви "народної" і офіційної. Відокремлюючи церкву від держави, держава одночасно проголошує, що вона "спочиває" на релігійних основах, що Америка - "єдина нація під Богом". Релігійна символіка включається в систему державної і національної символіки (клятви на Біблії, молитви перед відкриттям засідань Конгресу, участь духівництва в інавгураційній обрядовості і т.ін.) [5, с. 6-7].

Біль про релігійні свободи. 1-ша і 14-та поправка до Конституції США. Основи релігійної політики США були вперше сформульовані в 1-й поправці до Конституції 1787 р., вона ж перша стаття Білля про права, складеного в 1791 р. на додаток до Конституції. У 1-й поправці йдеться : "Конгрес не повинний видавати жодного закону, що стосується встановлення релігії або забороняє вільне сповідання оної...". Однак варто звернути увагу на те, що споконвічно це положення обумовлювало лише повноваження федерального Конгресу, не забороняючи водночас окремим штатам видавати власні норми релігійного права, обмежуючи релігійну свободу або навіть встановлюючи офіційну релігію штату. Лише після закінчення громадянської війни, із внесенням фундаментальної 14-ї поправки ("...жоден штат не може позбавити яку небудь особу життя, свободи або власності без належної правової процедури або відмовити якій-небудь особі в межах своєї юрисдикції в рівному захисті закону"), постає питання про релігійну свободу як одну з невід'ємних свобод, гарантом якої виступає не тільки Конгрес, а й - безпосередньо перед громадянами - цілком уся держава: як федеральна влада, так і влада штату. У дійсності Верховний Суд США довго барився з визнанням того факту, що релігійна свобода входить у перелік свобод, гарантованих Біллем про права і таких, що увійшли у застосування безпосередньо

стосовно громадян у результаті прийняття 14-ї поправки. Це визнання (відносно всієї 1-ї поправки) відбулося лише в 1940 р. з винесенням судового рішення у справі Кентвелла: "фундаментальна ідея свободи, закладена в даній поправці, стосується свобод, гарантованих Першою поправкою..." [2, с. 308-309].

Фундамент же американського секуляризму і його головні особливості сформувалися між початком 1950-х і кінцем 1960-х рр. Саме тоді було визначене наступне: а) заборона на державну підтримку релігії містить у собі не тільки економічну, а й усі різноманітні соціальні аспекти питання; б) якщо церква одержує економічну підтримку держави не як особливий привілей, а в рамках загального законодавства, що не пов'язує таку підтримку з феноменом релігії (наприклад у випадку, якщо всі некомерційні установи звільнені від податків), то така підтримка не суперечить федеральному положенню *establishment clause* (це часто не заважає їй суперечити конституціям штатів, у яких звичайно робиться наголос саме на економічний бік питання і дуже чітко застерігається, що державні грошові кошти "ніяким чином" не повинні потрапити до церкви); в) ідеї відокремлення релігії від держави не завдається шкоди, якщо в якомусь питанні інтереси держави і релігії збігаються; цей принцип знайшов своє основне підтвердження в так званих *Sunday closing law cases*, процесах, на яких не було підтримано позови про неконституційність вибору неділі як дня загального відпочинку, оскільки було вирішено, що позитивний ефект, що одержали від цього заходу християнські церкви, є непрямым і виникає зі збігу днів, що держава і християнська церква вибрали для відпочинку; г) державний суддя повинен скільки можливо утримуватися від суджень відносно внутрішніх суперечок у релігійних об'єднаннях, але в ситуації, коли це неможливо, тому що спор виходить за межі релігії і стосується нерелігійної (наприклад фінансової) сторони питання, суддя повинен цілком прийняти внутрішню організацію об'єднання якою вона є, незалежно від того, має вона ієрархічний або ж демократичний характер [2, с. 330-331].

З утвердженням основ американської моделі церковно-державних відносин важливим інструментом правового регулювання в релігійній сфері став податковий контроль. Відповідно до американського законодавства, усі релігійні організації розглядаються як некомерційні корпорації (*non-profit*

corporations). Після їх реєстрації як таких на підставі законодавчих актів про некомерційну діяльність, прийнятих у відповідних штатах, вони можуть претендувати на пільги з оподаткування. Однак для одержання пільг організації ще необхідно довести релігійний характер своєї діяльності, за умови, що вона не є протизаконною і не суперечить чітко вираженій соціальній політиці.

Діяльність релігійних організацій у сфері виховання, освіти і соціального захисту. Релігійні організації в США залучені до освіти і створення соціального добробуту. Релігійні цілі освячували освіту ще в ранній період американської державності. Свого часу релігійна освіта була однією з головних цілей створення шкіл в британських колоніях Північної Америки. Спільна шкільна молитва і читання уривків з Біблії в державній школі особливих суперечок не викликали і зберігалися як традиція досить довго. Розбіжності, що виникали, вдавалося вирішувати на рівні штатів. Але дві найвідоміші в США судові справи 1962 та 1963 рр. (Engle v. Vitale, 1962; Abington v. Schempp, 1963) поклали край ері спільних шкільних моральних і духовних ритуалів. Рішеннями у цих справах спочатку було визнано неконституційним проведення спільних молитов у громадських школах (1962 р.), а рік по тому Верховний Суд заборонив щоденне вранішнє читання віршів з Біблії. Однак проблема залишалась. Загальнонаціональні опитування засвідчували досить високий (і стабільний) відсоток населення, яке позитивно ставилося до ідеї поновлення організованої молитви у школах [6, с. 124].

На початку 1990-х рр. намітився поворот у ставленні до релігії в школі і в офіційній освітянській політиці. У серпні 1995 р. Департамент освіти США розіслав інструкцію "Релігійні прояви в державних школах". Подібну інструкцію 1998 р. Департамент освіти надіслав у всі шкільні округи. В супровідному листі міністр освіти Р.Рілей зазначав, що мета інструкцій - покласти край плутанині у ставленні до проявів релігії в державній школі, яке склалося після 1962 р. Рекомендації спрямовувалися на створення атмосфери максимально лояльного ставлення адміністрацій державних шкіл до релігійних проявів учнів. Школа не повинна забороняти учням дії щодо їх ставлення до релігії (молитви, дискутування, персональні погляди).

Водночас наголошується на недоцільності того, щоб персонал школи брав участь у таких діях чи керував ними.

Наразі нової гостроти набули питання шкільної молитви після прийняття 2001 р. закону про реформування системи освіти (The Child Left Behind Act of 2001). На його виконання Департамент освіти США 7 лютого 2003 р. надіслав у всі федеральні шкільні округи інструкцію про конституційно дозволена молитву у початкових та середніх школах (Guidance on Constitutionally Protected Prayer in Public Elementary and Secondary School). Адміністрація кожної школи зобов'язувалась регулярно звітувати про те, чи політика школи цілком відповідає конституційному захисту молитви в публічних школах. У випадках, коли керівники шкіл ігнорують це правило, їх навчальні заклади можуть позбавлятися фінансування з державного бюджету [6, с. 125-126].

Іншою сферою взаємовідносин держави і церкви у США є соціальна робота. Діяльність американської церкви у сфері соціального захисту має тривалу історію, адже саме американські релігійні громади в ХІХ ст. стали ініціаторами соціальної допомоги бідним, хворим і непрацездатним. Ретроспективний аналіз цієї діяльності, зокрема її розвиток, форми і тенденції, можна зустріти в розвідках К.Уолта [16], Р.А.Кнаана і С.Ч.Бодді [10].

Розглянемо сучасні тенденції залучення релігійних організацій до надання соціальних послуг і взаємодії церкви та держави в цій сфері.

У 1996 р. Конгресом США був прийнятий Акт про узгодження персональної відповідальності й можливості працювати (Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act). Він містить маловідомий розділ, який називають "Благодійний вибір" (Charitable Choice). Цей розділ заохочує штати залучати місцеві релігійні організації до надання послуг у сфері добробуту, що фінансуються на федеральному рівні.

До введення у дію "Благодійного вибору" організація віруючих, що вступала у договірні відносини з урядом, мала знімати всі релігійні символи з кімнати, де надавалися послуги; поступатись усіма релігійними церемоніями (як-от молитви під час їжі); приймати всіх клієнтів - навіть тих, хто проти віри організації віруючих, що надає послуги; винаймати персонал,

склад якого відображає суспільство в цілому, а не дух організації і систему вірувань; виконувати державні правила виконання контрактів, а також низку інших світських правил. Ці умови застосовувались, аби зберегти поділ церкви і держави. Тепер штатам заборонено вимагати як умови для укладення контракту щодо надання послуг, щоб релігійні організації змінювали свою форму внутрішнього управління або прибирали релігійний живопис, ікони, біблію чи інші символи.

Головна риса нового законодавства полягає в тому, що організації віруючих під час надання послуг зберігають свою релігійну автономію. Положення про "Благодійний вибір" також захищає релігійну свободу користувачів послуг [10, с. 226-228]. Проте поки що залишаються невирішеними кілька моментів. Так, наприклад, організації віруючих обмежені у можливостях вільно винаймати персонал для надання послуг у рамках програм, що фінансуються державою [12, с. 4-8].

В основі своїй "релігійний" постачальник послуг прагне трансформувати життя клієнтів. Однак критики кажуть, що релігійні неприбуткові організації, що вступають у контрактні відносини з державою, можуть у результаті змістити акцент зі зміни життя на просте надання послуг. Більше того, багато, можливо більшість, світських неприбуткових організацій, з якими співробітничатимуть конгрегації, будуть фінансуватись урядом і можуть перенести "урядовий вірус" (і такі його характерні симптоми, як бюрократія, знеособленість і байдужість) до своїх релігійних партнерів [9, с. 674-676].

Критично ж налаштована професор Гарвардської юридичної школи (США) Марта Міноу зазначає, що дозвіл використовувати державні ресурси на придбання послуг, що надаються релігійними інституціями, або фінансувати релігійне навчання викликає занепокоєння конституційного, політичного і практичного характеру. Державне субсидування створює враження, що держава схвалює релігію, таким чином, на її думку, порушується конституційно закріплений розподіл між церквою і державою. А з огляду на обмеженість у виборі, така ситуація може змушувати людей залучатись до релігійної діяльності. Виникає страх, що такі люди стикнуться з нетерпимістю на релігійному ґрунті або релігійним примусом [13, с. 37].

Взаємодія держави і релігійних організацій у суспільно-політичному житті. Своєрідна роль релігії в суспільстві,

культури, національній свідомості США передбачає і своєрідну роль релігії в політичному житті. В європейських суспільствах "національні", пов'язані з феодальною традицією, церкви довгий час (а якоюсь мірою і нині) були природною основою різного роду реакційно-клерикальних партій, які або були в опозиції (або підпіллі) і тоді цілком заперечували існуючий лад як лад антихристиянський, або приходили до влади (легітимістські режими XIX ст. і клерикально-фашистські режими 1930-х рр.) і тоді ототожнювали справи церкви зі справою даного уряду. У США ніколи не було ні того, ні іншого. Численні й охоплюючі практично все суспільство американські церкви ніколи не були "партією", досить монолітною усередині себе і конфронтуючою з іншою, антиклерикальною партією. Їхня соціальна база - не фракція суспільства, а суспільство в цілому. Вони ніколи не були при владі, як католицька церква в католицьких країнах, і ніколи не були в ролі переслідуваних і борців за існування. Церкви в США в різноманітних формах і в самих різних напрямках втручаються в політику, політики використовують авторитет церков, але ця взаємодія релігії і політики здійснюється у визначених межах, що "природно" виникають з ладу американського суспільства [5, с. 9].

Оскільки США - країна практично загальної (94%) "віри в Бога", зв'язок динаміки релігійного й загальносоціального розвитку тут особливо тісний. Періоди посилення релігійного лібералізму (або консерватизму) - це, як правило, періоди посилення ліберальних або консервативних настроїв у країні в цілому.

Сьогодні багато йдеться про успіх груп, що представляють різні релігійні кола, у лобіюванні з різних питань. У цілому, як відзначає К.Д.Уолт, способи лобіювання, якими користуються релігійні групи, і способи лобіювання економічних і профспілкових інтересів досить подібні. Але є і розбіжності. Наприклад, релігійні групи рідко вдаються до прямого фінансування політичних кампаній, що характерно для комітетів політичної дії. Але в інших контекстах релігійні групи займаються так званим лобіюванням "на місцевому рівні". Вони можуть стимулювати своїх членів до контактів з виборними особами. Вони можуть проводити демонстрації і кампанії з інформування громадськості. Вони можуть іноді звертатись до послуг професійних лобістів, щоб ті представляли їхню точку

зору. У такий спосіб у певному розумінні вони багато в чому схожі на світські об'єднання [16, с. 32-36].

Враховуючи сучасні тенденції, автори книги "Зменшуваний розрив: зміна ролі релігії в американській політиці" вважають, що закріплений на конституційному рівні поділ церкви і держави поступово зникає. На їхню думку, релігійні структури перетворилися у справжні "фабрики" політиків, причому в останні два десятиліття організована релігія стала справляти не тільки непрямий, а й прямий вплив на політику [11].

Висновки і перспективи подальших розвідок. На основі вивчених джерел і матеріалів можна зробити такі висновки.

У США функціонує найбільш досконала у світі сепараційна модель церковно-державних відносин, а ліберальний стандарт релігійної свободи здійснюється в його повному обсязі. Конституційно закріплена норма про відокремлення релігійних об'єднань від держави вимагає, щоб релігійне життя покладалось саме на себе. Держава не може віддавати перевагу одній релігії перед іншою, так само як і не може зневажати нерелігійну ідеологію або відмовлятися від релігії. Державна дія є дозволеною, якщо тільки вона не сприяє надлишковому взаємозв'язку уряду і релігії.

Релігійні об'єднання роблять вагомий внесок у соціальну роботу, освіту і виховання, покладаючись у цьому також на певну фінансову і правову допомогу з боку держави. Правова підтримка серед іншого забезпечена реалізацією положень урядової ініціативи "Благодійний вибір", яка, у свою чергу, поновила увагу до нормативних і емпіричних питань у сфері відносин між церквою та державою в цілому і до ролі релігії в американській системі соціального добробуту зокрема.

З огляду на брак спеціальних досліджень ефективності нової політики "Благодійного вибору" або задоволеності клієнтів від соціальних послуг, наданих організаціями віруючих, предметом подальших розробок може стати вивчення саме цих питань.

Що стосується політичних аспектів державно-конфесійної взаємодії, то церкви в США в різноманітних формах і в різних напрямках втручаються в політику, політики використовують авторитет церков, але ця взаємодія релігії і політики здійснюється

у визначених межах, що "природно" виникають з ладу американського суспільства.

Список використаних джерел

1. Білоус О. М. Державно-церковні відносини як об'єкт політологічного аналізу : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Білоус О. М. ; НАН України ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. - К., 2004. - 20 с.

2. Брольо Ф. М. Религии и юридические системы. Введение в сравнительное церковное право / Ф. М. Брольо, Ч. Мирабелли, Ф. Онида ; Аркадий Кандауров (пер. с итал.). - М. : Библейскобогословский ин-т св. апостола Андрея, 2008. - 427 с.

3. Дьюрем К., мл. Свобода религии: модель США / К. Дьюрем мл. // Модели церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США : сб. науч. тр. / В. Еленский (отв. ред.); НАН Украины ; Ин-т филос. - К., 1996. - С. 131-146.

4. Задорожнюк И. Е. Гражданская религия в США: социально-философский анализ : автореф. дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.11 / Задорожнюк И. Е. - М. : Совр. гуманитар. акад., 2008. - 54 с.

5. Религия в политической жизни США (70-е - нач. 80-х гг.) / [Д. Е. Фурман, С. Б. Филатов, Б. З. Фаликов] ; отв. ред. Ю. А. Замошкин, Д. Е. Фурман. - М. : Наука, 1985. - 225 с.

6. Романова О. Релігія в державних школах США: протистояння чи взаємодія? / О. Романова // Політ. менеджмент. - 2005. № 1 (10). - С. 122-126.

7. Саракаева А. А. Католическая церковь США в 1960-е1990-е гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Саракаева А. А. ; Моск. пед. гос. ун-т. - М., 2003. - 20 с.

8. Сьомін С. В. Державно-церковні відносини: світовий досвід і Україна (історико- політичний аналіз) / С. В. Сьомін, Ю. Г. Кальниш, В. М. Петрик, В. В. Остороухов ; І. І. Тимошенко (ред.) ; Європ. ун-т. - К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2002. - 135 с.

9. Chaves M. Congregations and Social Services: What They Do, How They Do It and with Whom / M. Chaves, W. Tsitsos // Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly. - 2001. - Vol. 30. - N. 4. - December. P. 660-683.

10. Cnaan R. A. Charitable Choice and Faith-Based Welfare: A Call for Social Work / R. A. Cnaan, S. C. Boddie // Social Work. - 2002. Vol. 47. - Issue 3. - P. 224-235.

11. *The Diminishing Divide: Religion's Changing Role in American Politics* / A. Kohut, J. C. Green, S. Keeter, R. C. Toth. - Washington : Brookings Institution Press, 2000. - 196 p.
12. *Lupu I. The State of the Law 2008: A Cumulative Report on Legal Developments Affecting Government Partnerships with FaithBased Organizations* / I. Lupu, R. Tuttle. - Washington : George Washington University, 2008. - 112 p.
13. *Minow M. Public and Private Partnerships: Accounting for the New Religion* / M. Minow // *Harvard Law Review*. - 2003. - Vol. 116:1. - January. - P. 1-41.
14. *Noonan J. The Believer and the Powers that are: Cases, History and Other Data Bearing on the Relation of Religion and Government* / J. Noonan. - N.Y. : London : Macmillan Publishing Company, 1987. - 510 p.
15. *Religion and American Politics: From the Colonial Period to the Present* / by Mark A. Noll (Editor), Luke E. Harlow (Editor). Oxford University Press, 2007. - 522 p.
16. *Wolt K. Religion and Politics in the United States* / K. Wolt. N.Y., 2004.